

УДК 73:749(477.87)

Михайло ХОДАНИЧ,

викладач,

Закарпатський художній інституту

м. Ужгород, Україна

ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРТРЕТА В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ДЕРЕВ'ЯНІЙ ПЛАСТИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Ходанич М. П. Художньо-стильові особливості портрета в закарпатській дерев'яній пластиці другої половини XX ст. – початку XXI ст. Стаття присвячена дослідженню жанру портрета в закарпатській дерев'яній пластиці другої половини XX – початку XXI ст., розглядаються художньо-стильові особливості, загальні тенденції становлення цього жанру в контексті творчості провідних митців краю.

Ключові слова: портретний жанр, дерев'яна пластика, станкова і монументальна скульптура, традиція, новаторство.

Ходанич М. П. Художественно-стилевые особенности портрета в закарпатской деревянной пластике второй половины XX в. – начале XXI в. Статья посвящена исследованию жанра портрета в закарпатской деревянной пластике второй половины XX – начала XXI в. Рассматриваются художественно-стилевые особенности, общие тенденции становления этого жанра в контексте творчества ведущих художников края.

Ключевые слова: портретный жанр, деревянная пластика, станковая и монументальная скульптура, традиция, новаторство.

Hodanych L. Art-style features in Transcarpathian wooden portrait plastic of the second half of the twentieth century – the beginning of XXI century. The article investigates the genre of portrait in Transcarpathian wood plastic in the second half of the XX – the beginning of XXI century. Considered artistic and stylistic features, the general tendencies of the genre in the context of the work of leading artists of the region.

Keywords: portrait genre, wood plastic easel and monumentalsculpture, tradition, innovation.

Постановка проблеми. Скульптура – особливий вид мистецтва, багато у чому залежний від стану суспільного розвитку, зокрема державницької ідеології, корпоративно-класових уподобань, соціокультурного досвіду певної епохи, релігії. Жанр портрета як ніякий інший тісно пов'язаний з політичним, соціальним і культурним життям конкретного суспільства, оскільки головним завданням портрета є увіковічнення особи. Досвід скульптурного зображення єгипетських фараонів, знатних римлян, середньовічних лицарів, державних достойників і культурних діячів пізніших епох засвідчили постійний пошук художньої виразності в жанрі портрета.

Можемо виділити кілька проблемних питань реалізації творчого задуму в скульптурному портреті. Перше: залежність від виду пластики (монументальна, станкова, кругла чи рельєфна). Друге: залежність від скульптурного матеріалу (метал, камінь, дерево тощо). Третє: художньо-стильове трактування образу залежить від досвіду певної мистецької епохи, а також і від волі замовника скульптури. Таким чином, увага скульптора зосереджена не стільки на зовнішньому вигляді портретованого, скільки на формуванні саме художнього образу, що вимагає від митця розуміння внутрішніх психологічних станів образу, його міміки; допомагають індивідуалізувати художній образ одяг та інші атрибути і аксесуари.

Закарпаття аж до кінця Другої світової війни знаходилося у володінні чужих для корінного населення держав, тому розвиток жанру портрета у краї мало відповідав інтересам української (руської) людності, увіковічнення її історії та культури. У містах Ужгороді, Берегові, Мукачеві в XIX ст. встановлюються різноманітні пам'ятні знаки, присвячені угорським королям та іншим можновладцям, камерні портрети угорських та австрійських королів, аристократів, а також статуї античних богів («Геракл», «Меркурій» в Ужгородському замку), зображення Ісуса Христа і святих, скульптури яких виконувалися як на території сучасної Угорщини, так і на закарпатських ливарних заводах в м. Ужгороді, селах Фрідешеві (неподалік м. Мукачева), Довгому, Тур'їх Реметах, Косівській Полянці. Серед скульпторів того часу найбільш помітною постаттю був Іван Петридис (1861-1920).

Дерев'яна пластика аж до початку XX ст. розвивається переважно в галузі церковного різьблення. Розп'яття і ручні хрести, постаті святих, ангелів, престולי та іконостаси для багатих єпархіальних храмів виконують майстри з угорських міст, словацьких – Кошиць, Михайлівець, Гуменного, сільські церкви прикрашають вироби місцевих майстрів. На сьогодні не відомо, щоб місцеві різьбярі, зокрема відомі автори сакральних різьб Франциск Тек, Дмитро Молнар, Базиліус Лендел, Олександр Сабов, Мартин Духнович, Стефан Ковач, Онуфрій Кокодиняк, Іван Будиш, Іван Крайняк, спеціалізувалися на різьблених портретах, інтересом їх творчої уваги було зображення Ісуса Христа та святих.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що на сьогодні портрет у скульптурі мало до-

сліджений, маємо хіба спорадичні звернення щодо тематики творів, певних художньо-стильових характеристик у працях Г. Островського, В. Мартиненко, В. Моздира, Л. Біксей, П. Ходанича, О. Приходько, М. Приймича. Між тим, крайова пластика у ХХ ст. розвивається доволі динамічно, що пов'язано насамперед зі зміною політичних режимів (Австро-Угорщина, Чехословаччина, СРСР, Незалежна Україна), формуванням національно свідомої культурної і творчої еліти.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Розглядувана тема ні в попередній (радянський) період, ні сьогодні не знайшла належного наукового інтересу. Практично відсутні монографії, дисертаційні дослідження, статті з питань генези жанру портрета в дерев'яній пластичній закарпатських скульпторів. Частково дана тема розглядалася в статтях І. Небесника, О. Голубця, Р. Одрехівського, П. Ходанича, В. Мишанича та передмовах О. Гаврош, М. Сирохмана, В. Шевченка, А. Григоров, О. Масляника до художніх альбомів М. Михайлюка [1], І. Маснюка [2], Б. Коржа [3], В. Сідака [4], Ю. Павловича [5], буклетів І. Гарапка, М. Поповича, І. Бровді, В. Сопільняка, В. Олашина та ін.

Мета статті – визначити художньо-стильові особливості портрета в закарпатській дерев'яній пластичній другій половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., а також охопити розвиток скульптури на Закарпатті, з'ясувати головні фактори впливу на нього, подати коло митців, що творили в окресленому жанрі, визначити особливості індивідуального стилю кожного з них. Таким чином, предметом розгляду нашої статті є портрет у закарпатській пластичній останніх шістьдесяти років, а об'єктом – художньо-стилістичні особливості портрета у закарпатській дерев'яній скульптурі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після злуки Підкарпатської Русі з Чехословаччиною у 1919 р. почалася епоха своєрідного українського (руського) національного відродження, що позначилося зростанням інтересу до народного мистецтва краю, формуванням нової верстви освітньої, культурної та творчої інтелігенції, творчих осередків. За підтримки Міністерства шкільництва у 1924 р. в Празі відбулася виставка «Життя і мистецтво Підкарпатської Русі», за матеріалами якої видано ілюстрований каталог (упор. С. К. Маковський), у 1930 р. така ж виставка відбулася в м. Брно. На цих виставках було представлено різьблені дерев'яні хрести, фрагменти іконостасів, царські врата, ікони – все це засвідчило досить високий рівень крайового пластичного різьблення. Однак професійна пластика на цих виставках відсутня. Завдяки старанням Й. Бокшая та А. Ерделі у 1931 р. створюється «Товариство діячів образотворчого мистецтва на Підкарпатській Русі», однак ця організація об'єднала практично тільки живописців.

З утвердженням Чехословацької держави підвищується інтерес до історичного вкладу закарпатців у формування загальнослов'янської ідеї, що, відповідно, сприяє розвитку пластичного мистецтва. На цьому тлі найбільш помітною постаттю в скульп-

турі міжвоєнного періоду є Олена Мондич (дів. Шінал), випускниця Празької академії образотворчих мистецтв (1925). Відомі її пам'ятники: президенту Чехословаччини Г.-Т. Масарику (1928, бронза, Ужгород, не зберігся), закарпатським письменникам Є. Фенцику (1926, мармур, м. Ужгород), О. Митраку (1931, м. Мукачево), О. Духновичу (1931, м. Виноградово), вона виконала камерні бюсти у бронзі А. Добрянського, О. Духновича й інших культурних та історичних діячів [6].

Однак, як зазначає В. Мартиненко, «на Закарпатті до Радянської влади практично не існувало пластичного мистецтва, хіба що народне різьбярство» [7].

Після возз'єднання 1945 р. Закарпаття з УРСР пластичне мистецтво зазнає нового імпульсу, що пов'язано насамперед з процесом інтенсивної радянської краю. Компартійна ідеологія наполегливо здійснює «ленінський план монументальної пропаганди» – в містах і селах, на території навчальних закладів та підприємств встановлюються пам'ятники Леніну, Сталіну, Марксу, Енгельсу, Горькому тощо. Більшість скульптур, які в наказовому порядку встановлені наприкінці 1940-1960-х рр., були бетонними чи гіпсовими копіями творів відомих радянських скульпторів. Серед закарпатських майстрів пластики цього періоду найбільш помітними є твори І. І. Гарапка (1909-2002), випускника Празької вищої художньо-промислової школи, який спеціалізується в монументальній і станковій скульптурі. Можемо назвати його зачинателем нового закарпатського скульптурного портрета. Серед творів майстра високими художніми якостями виділяються портрети громадського діяча О. Борканюка, поета Д. Вакарова (1974).

У післявоєнний період інтерес до створення портретів підсилюють і регулярні обласні художні тематичні виставки, виставки народного мистецтва; компартійне керівництво орієнтує митців до створення портретів партійних і державних діячів, історичних постатей, передовиків праці. Таким чином, уже в перші повоєнні роки портретний жанр постає у дерев'яній пластичній. Портретні зображення постають насамперед на різноманітних виробках декоративного мистецтва, як-от: декоративні пласти, тарілки, шкатулки, скрині тощо.

Серед різьбярів-портретистів виділяється випускник колишньої Ясінянської деревообробної школи В. М. Асталош, він створює ряд рельєфів із портретами вождів. Як своєрідне досягнення майстра дослідник українського різьбярства М. І. Моздир називає його рельєф «Ленін серед гуралів» (1962) та рельєфну композицію, створену за схемою українського народного живопису до 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка, згідно з якою життєпис особи, портрет якої розташований у центрі композиції, розвивається в оточуючих клеймах. Цей самий майстер вирізьбив портрети сучасних йому політичних діячів-революціонерів Фіделя Кастро і Патріса Лумумби [8]. Рельєфні портрети Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка на різьблених тарелях, окремих скульптурних композиціях виконали різьбярі В. О. Смер-

дул, Ф. І. Бабинець, М. Тулайдан, Ю. Куля та ін. Художньо-стильові особливості та характер різьблення їх творів відповідають принципам народної дерев'яної пластики, головне завдання майстри вбачали у схожості портретованих.

Якісно новий підхід до портретного жанру запропонував В. І. Свида (1913-1989). Пошук художньо-образної мови в жанрі портрета цього майстра тривав упродовж майже двох десятиліть. У 1970 р. на той час уже визнаний майстер станкової дерев'яної пластики виконав рельєфну композицію «Опришок М. Шугай», яка й започаткувала низку багатофігурних творів круглої пластики з використанням жанру портрета. Багата творча спадщина лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка (1984) дозволяє виділити кілька своєрідних тематичних і художньо-стильових груп портретованих.

Перша група: зображення історичних та культурних діячів краю. До кращих творів майстра можна віднести зображення партійного і громадського діяча О. Борканюка – «На Сході воля. О. Борканюк» (1972); закарпатських партизанів – «Командир партизанського з'єднання В. Русин» (1972), «Зрадником не буду. І. Локота» (1972); вчених – І. Орлая («І. Орлай у друзів на Закарпатті», 1973), Ю. Венеліна-Гуци («В рідній хаті. Ю. Венелін-Гуца», 1973), письменника І. Ольбрахта («На Верховині. І. Ольбрахт», 1976).

Друга група: митці, сучасники. Серед відомих творів: «Закарпатські художники в Підмосков'ї, в гостях у земляка І. Грабаря», «Найстаріші художники Закарпаття – А. Ерделі, Й. Бокшай, Е. Грабовський», «Й. Бокшай і Р. Кент на етюдах» (усі – 1976); композиція на честь лісорубів-переможців Міжнародних змагань – «І. Чуса та В. Шорбан – герої Монреалю-67» (1975), «Герой Соціалістичної праці Ю. Пітра в полі» (1976). Всі ці твори виконані в традиційній для митця художньо-стилістичній манері народного різьблення з явними елементами академічного трактування скульптури, що продиктовано конкретністю зображень, передачею індивідуальних рис портретованих, акцентом на вагомість їх місця у політичному та соціальному просторі. Різьбяр задля посилення конкретизації художнього образу використовує різноманітні професійні атрибути: лісоруби зображені з сокирами, Ю. Пітра – на тлі високої кукурудзи і з зіркою Героя соцпраці на грудях, художники – з етюдиками і полотнами, політичний діяч О. Борканюк – з прокламацією в руках, а партизан В. Русин – з автоматом і біноклем.

Третя група: родинне коло різьбяра. Вершинним твором тут виступає «Моя сім'я» (автобіографічна композиція), (1985). Це багатофігурна композиція, де постає автопортрет Василя Свида, по-статі дружини, сина і доньки, онуків.

Загалом, портрет у творчій спадщині В. І. Свида – це вагома складова всього українського різьбярства. Майстер, орієнтуючись на досвід народного різьблення, зумів знайти власну пластичну мову, нові художньо-образні прийоми у відтворенні образу конкретної людини в її історичному часі.

До портретного жанру звертається і лауреат Шевченківської премії (2008) із Закарпаття В. В. Сідак.

Відомий як майстер станкової дерев'яної пластики, він часто використовує портретні зображення як елемент композиції. Серед найбільш вагомих творів цього напрямку стала рельєфна композиція «Думи мої» (1988). Постає замисленого Кобзаря зображено за іконописним принципом – по центру композиції, а довкола шість рельєфів-клейм, які розповідають про життя і творчість поета. Художньо-стилістичні характеристики композиції виявляють органічне поєднання академічної пластики і довільних прийомів народного різьбярства.

Значний вклад у розвиток пластичного мистецтва краю, зокрема і портретного жанру, зробили скульптори М. О. Попович (1930-2011) і К. М. Лозовий (1930-1976). Випускники ЛДІПДМ, вони приїхали на Закарпаття в 1960-х рр. як викладачі Ужгородського училища прикладного мистецтва. Заради заробітку були змушені виготовляти помпезні портрети вождів і генералів, але на виставках експонують твори станкової скульптури, портрети. Одним із перших творів у круглій дерев'яній пластиці став «Портрет дочки» (1967) М. О. Поповича. Зображення позначено прискіпливою увагою до внутрішнього світу дитини, пластика вирізняється академічною проробкою деталей обличчя, волосся. Автор звертається і до рельєфного різьблення, художньою досконалістю виділяється композиція «Фольклорист П. Лінтур» (1999). Голова відомого збирача казок зображена на тлі розгорнутої книжкової сторінки, що підсилює образну структуру роботи, акцент автора зосереджений на прискіпливому погляді портретованого, що передає його інтерес до сприйняття світу.

Особливу роль у становленні і розвитку дерев'яної пластики в краї відіграло Ужгородське училище прикладного мистецтва. З його стін вийшли відомі майстри скульптури і різьбярства І. В. Бровді, Й. Й. Пал, В. Г. Товтин, В. С. Олашин, В. В. Сідак, М. М. Санич, М. О. Белень, Б. В. Корж, П. Є. Матл, Т. І. Руснак, В. В. Рубіш, В. І. Сопільняк, В. М. Роман, В. В. Олашин, В. І. Шур, І. Ісак, І. М. Палаташ, С. І. Голінка, П. М. Ходанич, І. М. Сідун, В. В. Шип, О. О. Мешко та ін. У їх творчому доробку портрет посідає значне місце, хоча не всі майстри надають перевагу дереву, що пов'язано насамперед зі специфікою самої скульптури, зокрема, її експонуванням. Завдяки цим майстрам молодшого покоління у сімдесятих і в наступні роки на обласних виставках портрет стає звичним явищем.

Низку портретів у малій пластиці, переважно – медалі у бронзі, створює М. О. Белень, серед них портрети Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, Данте, В. Шекспіра, О. Пушкіна, Т. Шевченка, закарпатських культурно-історичних діячів – А. Бачинського, М. Балудянского, М. Лучкая, І. Орлая, Ю. Венеліна-Гуци та ін.

У круглій дерев'яній пластиці демонструють свої твори М. М. Михайлюк («Портрет скульптора С. Т. Коненкова», 1973; «Портрет А. А. Коцки», 1982), І. Ісак («Опришок Довбуш», 1973; «Малий Юрчик», 1975), П. М. Ходанич («Портрет письменника І. Сільвая», 1972; «Портрет водія І. Стецяка»,

1974), у рельєфній пластиці до народного типу різьблення звертається В. В. Шип: «Лісова пісня» (1977), «Ярило» (2005), «Опришок Пинтя» (1992), «Опришок Довбуш» (1992), «Святий Іштван» (2003), «Князь Лаборець» (2005).

Поряд із зображенням конкретних особистостей майстри дерев'яної пластики постійно працюють над пошуком типажів, які уособлюють певні етнічні та національні групи закарпатців, як-от: бойків, лемків, гуцулів, угорців, румунів, словаків, євреїв. Так, М. О. Попович в рельєфній композиції «Верховинці» (1969) шукає типові образи закарпатців, підмічає характерні риси в деталях обличчя, одягу, використовує атрибути, які пов'язані з місцями проживання горян та долинян, їх професійними зацікавленнями та історією. Твір таким чином стає своєрідною спробою художника втілити історичні образи. Горельєфні зображення голів двох чоловіків і двох жінок, розміщених в одну горизонтальну лінію, символізує плинність часу. Перша (зліва) голова – зображення типового верховинця з довгим волоссям, вусами, очі глибоко посажені, зосереджені, у погляді міць духу, тривога і сподівання, стиснута міцними пальцями бартка символізує волю і звитягу. Поруч – голова жінки у хустці, увага зосереджена на материнській красі. Наступна група – голова юнака з затиснутим у руках крісом і дівчина з трьома колосками у руці – це образ трудової молоді. До типізації портрета закарпатців М. О. Попович вдається і в горельєфній пластиці «Гірська квітка» (1969). У цій композиції вдало поєднано академічну пластику і досвід народного різьблення, митець ставить за мету показати сучасну молоду пару, засвідчуючи моду кінця шістдесятих, зокрема в зачісках.

Над типажми закарпатців постійно працював В. І. Свида. Кожен його твір – це низка типових облич, характер етно-національного майстер підтверджує і різноманітними костюмами гуцулів, лемків, бойків, представників духовенства пластика портретів часто наближена до академічної. Натомість В. В. Сідак у багатофігурних композиціях використовує принципи народного різьблення, вдається до стилізації, узагальнення, гіперболізації рис обличчя чи створює враження чіткої індивідуалізації образів.

Серед майстрів дерев'яної пластики виділяється І. В. Бровді, автор відомих пам'ятників, пам'ятних знаків із зображенням історичних постатей: св. Кирила і Методія, покровителя Мукачєва св. Мартина, королеви Ілони Зріні. У різьбярстві митець вдається до типізації, умовностей, цікавим є його творчий досвід над монументальною композицією «Легенди Карпат» для парку Синевир. У постатях легендарних героїв Вира і Сині вгадується уособлений образ молодих верховинців. Манера різьблення І. В. Бровді м'яка, врівноважена.

До типізації образів вдаються багато закарпатських майстрів дерев'яної пластики, зокрема: І. Ісак («Чабан», 1982 р.); «А я собі задримбаю», 1986 р.), П. М. Ходанич («Дівчина з Турянської долини», 1976 р.), В. Рубіш («Лісова пісня», 2009 р.), В. В. Шип («Чугайстер», 2004 р.); «Ярило», 2001 р.).

Висновки і перспективи. Отже, портретний жанр у закарпатській дерев'яній пластиці найбільш активно розвивався у повоєнний період. Його становленню, як і розвитку різьбярства в цілому, сприяла художня освіта, насамперед створення Ужгородського училища прикладного мистецтва, зростання творчого інтересу митців до відображення народного життя, традицій закарпатців, організація системної виставкової діяльності, підтримка і замовлення творів державою. Завдяки наполегливій праці митців сформувався вагомий творчий доробок в жанрі портрета, де можемо виділити наступні художньо-образні групи: 1) зображення реальних постатей, відтворення їх індивідуальних портретно-психологічних особливостей на засадах академічної станкової пластики; 2) зображення конкретної людини в художній стилістиці народного різьблення з елементами академічної скульптури; 3) зображення узагальненого, типізованого, архетипного, часто колоритно індивідуалізованого, етнічно-національного образу людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайло Михайлюк. Молитва душі / Упоряд. Л. Михайлюк, статті І. Небесник, О. Голубець, І. Голод, П. Бідзіля, А. Ковач. – Мукачєво: Карпатська вежа, 2003.
2. 33 скульптури Івана Маснюка: Альбом. / Передм., упоряд. М. Сирохман. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2014.
3. Богдан Корж: Скульптура / Передм. О. Гаврош. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2013.
4. Василь Сідак: Дерев'яна скульптура: Альбом. / Вступ. ст. В. Шевченко, Г. Міщенко. – К.: Народні джерела, 2006.
5. Григоруk А., Масляник О. Юрій Павлович: Сповідь душі. – Львів: Ліга-Прес, 2014.
6. Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі. – Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2001.
7. Василь Свида: Скульптура: Альбом. / Авт вступ. ст., упоряд. В. В. Мартиненко. – К.: Мистецтво, 1987.
8. Моздир М. І. Українська народна скульптура. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 160-163.